

Шиловська О.М.

РОЗУМІННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСОБИСТОГО ДОСВІДУ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Період молодшого шкільного віку є визначальним у формуванні механізмів осмислення та інтерпретації досвіду, оскільки саме у цьому віці поряд з інтенсивним розвитком усного мовлення, формується й писемне. Таким чином дитина отримує можливість зв'язно розповісти про свої проблеми, переживання, життєві події тощо.

Зауважимо, що особливість дитини молодшого шкільного віку полягає в тому, що вона ще мало усвідомлює свої переживання й далеко не завжди здатна зрозуміти причини, що їх викликають. На труднощі, що виникають у дитини протягом даного життєвого періоду, вона найчастіше відповідає емоційними реакціями – гнівом, страхом, образою, а іноді замкнутістю та відгородженістю.

Початок навчання в школі – один із значущих моментів в житті людини, період її якісної зміни. Саме у школі дитина вперше потрапляє у ситуацію, коли її діяльність соціально оцінюється. Вона повинна навчитися відповідати встановленим для дітей даного віку нормам читання, письма, рахунку. І якщо прогалини в знаннях можна подолати, то психологічні порушення, що виникають у цьому віці, можуть мати стійкий характер і важко піддаватися корекції.

Депривація потреби у визнанні може викликати у молодшого школяра не лише заниження самооцінки, але й неадекватні захисні реакції. При активному типі поведінки захисні реакції перетворюються на агресію, компенсуючи шкільну неуспішність в інших видах діяльності. При пасивній поведінці з'являється невпевненість у собі, сором'язливість, лінь, апатія, втеча у фантазії чи хвороби – реальні чи симульовані.

Якщо дитина сприймає результати навчання як єдиний критерій власної цінності, то вона набуває якість “обмеженої ідентичності” “я є лише те, що я можу робити”[Еріксон, 1996]. Виникає почуття неповноцінності, яке негативно впливає і на актуальну ситуацію дитини, і може сформувати несприятливий життєвий сценарій.

Зауважимо також, що у молодшому шкільному віці у дітей особливо активно проходить формування довільності, внутрішнього плану дій, починає розвиватися здатність до рефлексії. Тому саме на даному етапі дитина може успішно оволодіти засобами та способами аналізу своєї поведінки та поведінки інших людей. Однак, щоб дитина могла свідомо регулювати свою поведінку, треба навчити її адекватно виражати свої почуття, знаходити конструктивні способи виходу із складних ситуацій. Якщо не звернути на це увагу, невідреаговані почуття будуть ще довго впливати на життя дитини, визначаючи його та створюючи все нові суб’єктивні складності. К. Роджерс [Роджерс, 1997] стверджував, що дитині властивий високий ступінь конгруентності, що передбачає відкритість власному досвіду, усвідомлення теперішнього “Я”. Незадоволення потреби дитини в любові та визнанні може призвести до неможливості позитивно сприймати реальність, до формування захисних механізмів. Негативний вплив минулого досвіду, особливо в період молодшого шкільного віку, формує певні патерни поведінки, призводить до формування стереотипів, що впливають на процес усвідомлення власної історії життя та не дають можливості змінити непродуктивну поведінку.

Спираючись на описані положення, нам видалося доцільним дослідити чинники, які впливають на усвідомлення та інтерпретацію дитиною власного досвіду.

Оскільки провідною діяльністю в молодшому шкільному віці є навчання, а одним з новоутворень – внутрішня позиція школяра, то, на нашу думку, саме під впливом навчання та спілкування в школі у цей період можуть формуватися комплекси, складатися та засвоюватися певні патерни поведінки, які, в свою чергу, призводять до засвоєння досвіду позитивного

або негативного характеру. Новий образ життя, пов'язаний зі школою, потребує переоцінки цінностей, нового ставлення до свого оточення. У цей період важливо не допустити формування у дитини почуття провини, оскільки воно має тенденцію залишатися на довгий період і бути однією з причин негативного ставлення до власної особистості, а отже, гальмувати процес саморозвитку. Р.В. Овчарова [Овчарова, 1996] вважала, що дитина залежно від психічної структури її особистості, життєвого досвіду, взаємостосунків з дорослими та ровесниками може переживати тривогу та страх. Найчастіше подібні страхи з віком змінюють свій характер, іноді зникають зовсім. Однак, набуваючи довготривалого характеру, вони викликають у дитини почуття безсилля, нездатність контролювати свої емоції, позбавляючи тим самим її психологічного комфорту та сприяючи розвиткові дитячих неврозів.

Ми припускаємо, що в залежності від сприймання власного досвіду дитина породжує різні типи текстів-нарративів, а саме:

- емоційно-нейтральний тип характерний для досліджуваних, що нейтрально ставляться до власного досвіду;
- емоційно-позитивний тип нарративу породжують досліджувані, що переважно позитивно ставляться до власного досвіду;
- емоційно-нагативний тип породжують досліджувані, яким властиве переважно негативне ставлення до власного досвіду;
- амбівалентний тип породжують досліджувані, які невизначено (двоєко) ставляться до власного досвіду

У певної частини дітей із середнім рівнем інтелектуального розвитку, з точки зору вчителя, відсутній пізнавальний мотив навчання. На думку вчителя, такі діти неуспішні в навчанні. Можливо, причина в тому, що дана група дітей навчається не заради отримання знань. Крім того, в процесі навчальної діяльності вони не проявляють впевненості у власних силах та можливостях. Характерним є й те, що вони проявляють позитивне ставлення до вчителя.

Негативне ставлення до школи, що описується в дитячих розповідях, з'являється за наступних умов: дитина переживає фрустрацію потреби в досягненні успіху, маючи при цьому занижену самооцінку. Як правило, такі діти можуть переживати негативне ставлення до вчителя. Однак, переживаючи таке ставлення, дитина найчастіше не проявляє цього зовні. Таким чином, негативні емоції та переживання накопичуються, ставлення до вчителя закріплюється, формуючи у дитини певні негативні установки. Можна припустити, що в цьому випадку вчитель для дитини не є авторитетом. На думку вчителя, такі діти найчастіше неуспішні в навчанні та навчаються переважно заради схвалення батьків.

Позитивне сприйняття дитини вчителем співпадає з її самосприйняттям. Крім того, вчитель сприймає таку дитину як успішну в навчанні та як таку, що схильна переоцінювати власні можливості. За таких умов не спостерігається прояв шкільної тривожності. Можна припустити, що позитивне сприйняття дитини вчителем, висока оцінка її учбових досягнень сприяє позитивному самосприйняттю та формуванню впевненості дитини у собі.

Позитивне ставлення до школи, що описується у дитячих розповідях, з'являється, насамперед, за умови впевненості дитини у власних навчальних успіхах. В своїх розповідях про школу такі діти описують переважно навчальні ситуації, в яких зображають себе "хорошими" успішними учнями. Такий самоопис дитини збігається із сприйняттям вчителя, що вкотре підтверджує положення про те, що найчастіше для учня початкової школи вчитель є авторитетом і його сприйняття дитини впливає на формування ставлення її до себе.

Зауважимо, що невпевненість дитини у власних навчальних успіхах, її опис себе як "поганого" неуспішного учня збігається з описом вчителя. В даному випадку ситуацію можна розглядати двояко. З одного боку, такі результати можуть свідчити про сформовану адекватну самооцінку дитини. Хоча ми радше схильні до думки, що певна недооцінка вчителем

потенційних можливостей дитини може спровокувати появу негативного ставлення до себе як до учня, невпевненість у власних можливостях та формування заниженої самооцінки.

Аналіз результатів, отриманих в процесі дослідження дозволив припустити, що є категорія дітей, які навчаються виключно заради престижу в очах однокласників. Як правило, такі діти відрізняються невпевненістю в собі й одночасно переоцінкою власних можливостей. Можливо, невпевненість в собі вони намагаються компенсувати зовнішньою демонстрацією своїх розумових можливостей та здібностей, тим самим розраховуючи на визнання з боку однокласників.

Однак є й інша категорія дітей, які схильні переоцінювати власні можливості, мають завищену самооцінку та успішні в навчанні. Однак саме у цієї групи дітей спостерігається невизначене ставлення до себе як до учня. Вони не оцінюють себе як успішних чи, навпаки, невстигаючих учнів, але й не описують себе як так званих “середнячків”. Можливо, таке невизначене ставлення до себе як до учня пов’язане з несформованою мотивацією до навчання.

Аналізуючи вплив шкільної ситуації на усвідомлення досвіду дітьми молодшого шкільного віку, ми дійшли наступних висновків.

1. Негативне ставлення до школи (емоційно-негативний тип наративу), що описується в дитячих розповідях, з’являється за наступних умов: наявність у дитини високого рівня тривожності (43% дітей, в розповідях яких переважає негативне ставлення до школи), заниженої самооцінки (12%) та фрустрації потреби в досягненні успіху (33,3%), сприйняття дитини вчителем як неуспішної (14%), переживання дитиною негативного ставлення до вчителя (16%).
2. Позитивне ставлення до школи (емоційно-позитивний тип наративу), що описується в дитячих розповідях, з’являється, насамперед, за умови впевненості дитини у власних навчальних успіхах (32% дітей, в розповідях яких переважає позитивне ставлення до школи), сприйняття дитини вчителем

як впевненої в собі (21%). Крім того дана категорія дітей відрізняється високою учбовою активністю (34%) та низьким рівнем шкільної тривожності (28%), наявністю адекватної самооцінки (24%)

Світ дитини від 6 до 11 років – це в основному світ школи, а завдання, що стоять перед нею, великою мірою є навчальними. В даній сфері життя дитини значне місце займають контроль і оцінка, що здійснюється значущими дорослими. Таким чином, можна констатувати неминуче перетворення рівня успішності дитини – як цінності в системі навчання – в особисту цінність дитини. Тому успішність стає для більшості дітей важливим критерієм для формування самооцінки. І оскільки оцінка, що висловлена іншими, має тенденцію перетворюватися на самооцінку, невстигаючі учні, як правило, відчують свою некомпетентність та неповноцінність. За даними досліджень самооцінка добре встигаючих школярів залишається досить високою протягом всього періоду навчання, в той час як у невстигаючих вона помітно падає в 9-річному віці й потім продовжує знижуватися. Невстигаючі школярі відчують почуття провини, неприйняття оточуючих та ізоляції від них, їх відрізняє захисний тип поведінки, поступливість, складність самовираження і, як наслідок, негативне ставлення до школи, вчителя та неможливість емоційно-позитивно оцінити ту частину досвіду, що пов'язана зі шкільною ситуацією.

Досліджуючи вплив шкільної ситуації на усвідомлення дитиною власного досвіду нам видалося доцільним глибше розглянути проблему впливу рівня домагань дитини на емоційне ставлення до подій власного життя та породження різних типів наративних текстів.

Аналіз результатів, отриманих в процесі дослідження, дав змогу припустити, що, за наявності високого рівня домагань, дитина молодшого шкільного віку не переживає фрустрацію потреби в досягненні успіху, що дозволяє їй розвивати свою потребу в досягненні високих результатів. Учитель оцінює таку дитину як впевнену у собі. Однак дитина з високим рівнем домагань схильна переоцінювати власні можливості. На наш погляд,

це може бути однією з причин появи нейтрального ставлення до подій власного життя. Можливо, за наявності високого рівня домагань і нездатності реально оцінити свої можливості дитина потрапляє у ситуації, що спричиняють невдачу в діяльності, неможливість досягнення мети. В таких ситуаціях нейтральне (байдуже) ставлення до подій власного життя може бути захисним механізмом, який оберігає дитину від надміру емоційного переживання ситуації неуспіху.

Низький рівень домагань безпосередньо пов'язаний із самооцінкою. Оцінюючи себе як неуспішного учня, дитина схильна ставити перед собою або обирати занадто легкі завдання. Формування низького рівня домагань у дітей даного віку зумовлено також невпевненістю у власних успіхах. В свою чергу наявність низького рівня домагань, невпевненість дитини у власних успіхах, неможливість емоційно позитивно оцінити себе може призвести до невизначеного ставлення до майбутнього, що загалом не є характерним для дитини молодшого шкільного віку.

Наявність нереалістично низького рівня домагань у дитини молодшого шкільного віку може бути одним із критеріїв, який дає змогу припустити, що така дитина схильна до породження емоційно-негативного типу наративу. Вона не лише описує переважно негативні події теперішнього та минулого, а й у перспективі очікує на невдачі й поразки.

Наступні висновки за результатами дослідження безпосередньо не пов'язані з рівнем домагань, однак вони дають змогу прослідкувати залежність усвідомлення досвіду від самооцінки та впевненості дитини у власних успіхах.

Планування позитивних подій майбутнього, сприйняття майбутнього як успішного та бажаного зумовлено наявністю позитивної самооцінки та впевненістю її у собі.

За наявності невпевненості дитини у собі в неї з'являється не лише невизначене ставлення до подій теперішнього, а й невизначеність у ставленні

до майбутнього. Тривалий прояв невпевненості дитини у собі дає змогу припустити, що вона схильна породжувати амбівалентний тип наративу.

Отже, рівень домагань доцільно розглядати як один із психологічних чинників, що впливає на інтерпретацію дитиною власного досвіду. Зокрема, високий рівень домагань у дітей молодшого шкільного віку безпосередньо пов'язаний із переоцінкою власних можливостей. Однак високий рівень домагань і нездатність реально оцінити власні можливості призводять до того, що дитина потрапляє в ситуацію неуспіху у діяльності, що, у свою чергу, провокує появу нейтрального ставлення до життєвих подій.

Низький рівень домагань у дитини молодшого шкільного віку тісно пов'язаний із заниженою самооцінкою. Для дітей з низьким рівнем домагань характерним є невизначене ставлення до майбутнього.

Підсумовуючи дану частину дослідження, нам вдалося доцільним виокремити чинники, які впливають на породження різних типів текстів-нاراتивів. Зауважимо, що перераховані чинники безпосередньо пов'язані з впливом шкільної ситуації (див.табл 1).

Таким чином можна зробити висновок, що ставлення дитини до шкільної ситуації може зумовлювати породження того чи іншого типу наративних текстів.

Таблиця 1

***Вплив шкільної ситуації на породження наративу у дітей
молодшого шкільного віку***

	Типи наративів			
	<i>Емоційно- позитивний</i>	<i>Емоційно- негативний</i>	<i>Емоційно- нейтральний</i>	<i>Амбівалентн ий</i>

<i>Фактори, що впливають на породження паратибу</i>	впевненість дитини у власних навчальних успіхах; сприйняття дитини вчителем як впевненої у собі; висока учбова активність; низький рівень шкільної тривожності; позитивна адекватна самооцінка	наявність у дитини високого рівня тривожності; фрустрація потреби в досягненні успіху; сприйняття дитини вчителем як неуспішної у навчанні; високий рівень шкільної тривожності; негативне ставлення дитини до вчителя; нереалістично низький рівень домагань; очікування дитиною невдачі	нереалістично високий рівень домагань; переоцінка дитиною власних можливостей; потреба в досягненні високих результатів в навчанні; нездатність реально оцінити власні можливості	переоцінка або ж заниження власних можливостей; завищена самооцінка як механізм захисту; невпевненість дитини у власних успіхах; низький рівень домагань
---	--	---	---	--

Важливим, на наш погляд, є ставлення батьків до нової соціальної ролі дитини. Саме у цей період в батьків можуть актуалізуватися власні шкільні страхи, які вони починають проектувати на дитину, передаючи їй свій стан тривоги. Крім того, з появою шкільних проблем виникають умови, за яких

може посилюватися батьківське прагнення до переваги над дитиною. Як зазначав К. Юнг, “батько зайнятий роботою, а мати хоче втілити своє соціальне честолюбство в дитині”. Отже, дитина повинна мати успіх, щоб виправдати очікування матері. В цій ситуації вона вимушена жити бажаннями батьків, а не своїми власними, що в кінцевому результаті стає фактором ризику, якщо вимоги не відповідають можливостям дітей.

На взаємостосунки з батьками, окрім школи, впливає й перехід дитини в так званий латентний (за психоаналітичною класифікацією) віковий період. Він приносить деяку ступінь розчарування в батьках, їх ідеальний образ розсіюється. Ознакою цього процесу стає поява дитячих фантазій: складаються історії про те, що “я не рідний син, мене всиновили, а “справжні” батьки залишаються ідеальними і недосяжними.”

Беручи до уваги дані положення, подальше дослідження ми спрямували на вияв впливу сімейної ситуації на особливості усвідомлення дитиною досвіду.

Позитивне сприйняття сімейних стосунків і породження позитивного тексту-нарративу про сім'ю можливе за умови, якщо дитина відчуває довіру і любов з боку батьків, які в її очах є безперечними авторитетами. В даних сім'ях дорослі проводять з дитиною вільний час, залучаючи її до сімейних справ, надаючи певних обов'язків. При таких стосунках у сім'ї в дитини формується високий рівень фізіологічного опору стресу, що, на нашу думку, запобігає появі різних невротичних розладів, високого рівня тривожності. З боку батьків дитина відчуває захист, підтримку, довіру, не відчуваючи байдужості до того, що відбувається в сім'ї. Таким чином, в даному випадку сім'я виступає позитивним фактором формування та розвитку особистості.

За певних умов у дитини може з'явитися “відгородженість від сім'ї”. Зауважимо, що показники “відгородженість” та “ідентифікація” названі умовно. В першому випадку розуміється, що дитина, описуючи свою сім'ю, розповідала виключно про себе. В другому ж – стосунки між членами сім'ї розкривалися в нарративі.

Аналізуючи результати, отримані в процесі дослідження, ми дійшли висновку, що так звана відгородженість дитини спостерігається у випадку відсутності спільного відпочинку, спільних інтересів у членів сім'ї та при негативному сприйнятті дитиною сімейних стосунків. Однак цікавим є те, що в даному випадку у дитини спостерігається наявність високого рівня домагань. Тому підміна розповіді про сім'ю розповіддю про себе можна також пов'язувати з певним егоцентризмом дитини, з бажанням постійно перебувати в колі уваги.

Цікавим, на наш погляд, є також те, що сприйняття дитиною сімейних стосунків як конфліктних сприяє негативному сприйняттю сімейної ситуації в цілому. В даному випадку у дитини повністю відсутня шкільна тривожність. Можна припустити, що сімейна ситуація настільки хвилює дитину, що решта можливих проблем перестають бути актуальними.

Зауважимо, що аналізуючи результати дослідження, ми дійшли висновку, що авторитетність батька в очах дитини може бути пов'язана з формуванням поваги до власного "Я", що, в свою чергу, призводить до відсутності у дитини страху не відповідати очікуванням оточуючих, а також відсутності фрустрації потреби у досягненні успіху. Розповіді таких дітей відрізнялися тим, що розповідаючи про сім'ю, вони неодмінно розповідали про себе, порівнюючи свої інтереси, погляди та інтереси інших членів сім'ї. Для таких розповідей характерна орієнтація на свій внутрішній світ, а не на думку оточуючих.

На відміну від ситуації, коли батьки для дитини є авторитетом, наявність незаперечного авторитету дідуся в очах дитини іноді може призвести до появи у неї страху не відповідати очікуванням оточуючих. У таких сім'ях, як правило, сімейні традиції підтримуються старшим поколінням. Можливо, вони є чітко регламентованими, стереотипічними, занадто складними для дитини. Однак вона не може не дотримуватися даних традицій, оскільки дідусь в її очах є достатньо авторитетним. Саме за таких умов, на нашу думку, у дитини може формуватися страх не відповідати

очікуванню оточуючих: вимоги, стиль спілкування, стиль взаємодії, що зумовлені традиціями в сім'ї для дитини занадто складні, але вона не може не дотримуватися їх, оскільки прагне заслужити схвалення у членів сім'ї.

Таким чином, негативне сприйняття дитиною сімейної ситуації з'являється за наявності наступних умов:

- батьки майже не проводять з дитиною вільний час (дана причина появи переважно негативної розповіді про сім'ю (емоційно-негативного типу нарративу) прослідковується у 21% досліджуваних даної групи);
- дитина сприймає сімейні стосунки як конфліктні (26%);
- у членів сім'ї відсутні або достатньо обмежені спільні інтереси (32%);
- дитина переживає певну «відгородженість від сім'ї» (11%).
- негативне сприйняття дитиною сімейних стосунків (23%).

На породження позитивного тексту-нарративу про сім'ю дітьми молодшого шкільного віку впливають такі умови:

- позитивне сприйняття дитиною сімейної ситуації (36% від загальної кількості досліджуваних, які породжують емоційно-позитивний нарратив про сім'ю);
- відчуття довіри і любові з боку батьків (43%);
- авторитетність обох батьків в очах дитини (38%);
- наявність обов'язків дитини у сім'ї (18%);
- проведення батьками вільного часу та відпочинку разом з дитиною (32%).

З метою поглибленого вивчення впливу сім'ї на формування особистості дитини досліджуваних було поділено на дві групи. До першої були віднесені діти, що виховуються у повних сім'ях, до другої – діти з неповної сім'ї.

Аналізуючи результати, отримані в процесі дослідження, ми дійшли висновку, що досліджувані першої групи розповідають про свою сім'ю за умови, якщо батько, мати та дідусь користуються у дитини авторитетом. Крім того, в сім'ї існують певні традиції, а в її членів є спільні інтереси та

уподобання. Розповідаючи про сім'ю, діти даної групи детально описують інтереси всіх членів сім'ї, спільне проведення вільного часу, роблячи при цьому акцент не на власному "Я", а на інших членах сім'ї.

Дитина відчуває себе повноцінним членом сім'ї у випадку, коли батьки користуються в неї авторитетом. Однак ще однією умовою є наявність у дитини певних обов'язків та проведення вільного часу разом з батьками.

Позитивне сприйняття сімейних стосунків відбувається за умови, якщо дитина відчуває довіру і любов з боку батьків.

Негативне сприймання сім'ї може відбуватися за умови, якщо дитина сприймає сімейну ситуацію як конфліктну. В цьому випадку у молодшого школяра низький рівень шкільної тривожності та відсутній страх не відповідати очікуванням оточуючих. Тобто за умови, якщо дитина сприймає сімейну ситуацію як конфліктну вона перестає орієнтуватися на значимість думки інших (зокрема батьків) при оцінці власних досягнень, вчинків. Дитина не хвилюється з приводу оцінок, які їй дають оточуючі.

Результати, отримані в процесі дослідження, дали нам змогу припустити, що рівень самооцінки дитини певною мірою залежить від авторитетності матері в очах дитини. Якщо мати користується авторитетом, у дитини формується адекватна самооцінка, високий рівень домагань, і як наслідок, відсутність страху не відповідати очікуванням оточуючих.

Досліджувані другої групи (діти з неповної сім'ї) детально розповідають про свою сім'ю за наступних умов: якщо дитина відчуває довіру і любов з боку батьків, в неї відсутнє почуття образи на батьків, є спільні з одним з батьків інтереси та уподобання, мати проводить відпочинок разом з дитиною та користується у неї авторитетом. В такому випадку дитина позитивно сприймає сімейні стосунки. Однак насторожує високий рівень особистісної тривожності дитини. Зокрема, високий рівень страху самовираження та фрустрації потреби в досягненні успіху. Тобто для дітей з неповних сімей більшою мірою характерні негативні емоційні переживання, пов'язані з можливістю і необхідністю саморозкриття, самопрезентації,

демонстрації своїх можливостей. Характерним для них також є наявність несприятливого емоційного стану, що не дає можливості дитині розвивати свої потреби в досягненні успіху, отримати високий результат у навчанні, стосунках тощо. Все це, в свою чергу, може призвести до формування низького рівня домагань.

Цікавими нам видалися й наступні результати: за умови, якщо мати не користується авторитетом в очах дитини, у молодшого школяра з неповної сім'ї може сформуватися занижена самооцінка. Авторитетність дідуся в очах дитини при відсутності авторитету інших членів сім'ї може призвести до появи страху не відповідати очікуванням оточуючих, постійної орієнтації на думку інших.

Негативне сприйняття сімейної ситуації у дітей з неповних сімей з'являється у випадку сприймання сімейної ситуації як конфліктної. В даній ситуації постійна внутрішня напруга дитини може призвести до формування такої психофізіологічної організації організму, яка знижує пристосування дитини до стресових ситуацій і підвищує ймовірність неадекватного реагування на особливості оточуючого середовища, які хвилюють дитину. За таких умов є можливість появи фрустрації потреби в досягненні успіху та страху не відповідати очікуванням оточуючих. Отже, у дітей з неповних сімей (на відміну від їх ровесників з повної сім'ї) негативне сприймання сімейних стосунків сприяє появі високого рівня особистісної тривожності, суттєво знижує пристосування дитини до стресових ситуацій.

На відміну від дітей з повних сімей, на позитивне сприймання такою дитиною сімейної ситуації впливає: наявність спільних інтересів у членів сім'ї та відсутність обов'язків у сім'ї.

Авторитетність бабусі в очах дитини з неповної сім'ї певним чином пов'язана з появою страху самовираження, високого рівня шкільної тривожності та низьким фізіологічним опором стресу. Можливо, прояв в дитини високого рівня тривожності зумовлений гіперопікою з боку бабусі, що намагається замінити дитині батька.

Варто також зауважити, що за результатами проведеного нами дослідження, діти з неповних сімей частіше відчують дискомфорт при спілкуванні з однолітками, їм важче увійти в колектив, знайти друзів. Можливо, певна відгородженість від сім'ї сприяє формуванню такої ж відгородженості від оточуючих, зокрема, від ровесників. За відсутності спільних інтересів, проведення разом з сім'єю вільного часу та за наявності проблем у спілкуванні з ровесниками, увага дитини концентрується виключно на власному "Я". Саме такі діти, отримавши інструкцію написати розповідь про свою сім'ю, описують лише власні інтереси, переживання, дії та вчинки, не згадуючи при цьому жодного члена сім'ї.

Отже, діти з неповних сімей відрізняються високим рівнем особистісної тривожності, навіть за умови позитивного сприймання сімейних стосунків, вони важче знаходять контакт з ровесниками. Негативне сприймання сімейних стосунків може бути причиною психофізіологічних змін організму і призвести до деструктивних форм поведінки. Досліджувані даної групи розповідають про свою сім'ю лише у випадку її позитивного сприймання та за умови, якщо відчують любов з боку батьків. Повагою та авторитетом у дітей з неповних сімей користується виключно один член сім'ї. Рівень самооцінки в досліджуваних даної групи пов'язаний із сприйняттям сімейної ситуації та авторитетністю матері в очах дитини.

В кожній сім'ї складається певна, далеко не завжди усвідомлена нею система виховання. Мається на увазі розуміння цілей виховання, формулювання його задач, цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що можна і чого не варто допускати у відношенні до дитини. Тому розглянемо типи батьківського виховання та їх вплив на формування та розвиток особистості дитини. Досліджуючи дану проблему, ми взяли до уваги такі типи батьківського впливу: прийняття/відгородженість; кооперація; симбіоз; авторитарна гіперсоціалізація; інфантилізація.

Результати дослідження дали нам змогу припустити, що прийняття дитиною сімейних стосунків тісно пов'язано з позитивним ставленням дитини до сім'ї. У випадку такого позитивного ставлення дитина сприймає своїх батьків як єдине ціле, в її очах вони є безперечним авторитетом. Крім того, при такому ставленні до сім'ї авторитетом у дитини користується не одне покоління, вона також ставиться з повагою до дідусів і бабусь. Можливо, в цьому випадку можна говорити про єдність сім'ї, в якій дитина відчуває довіру і любов з боку батьків. Це відчуття любові й довіри не порушується навіть при тому, що батьки можуть досить жорстко контролювати поведінку дитини, вимагати від неї безумовної слухняності та дисципліни, нав'язувати свою волю. Однак такі батьки досить добре знають індивідуальні особливості дитини, її звички, думки, почуття. (авторитарна гіперсоціалізація (батько)), (авторитарна гіперсоціалізація (мати)). Ми припускаємо, що такий авторитаризм певною мірою пом'якшується за рахунок того, що батько приймає дитину такою, яка вона є, симпатизує їй, схвалює її інтереси і плани, прагне проводити з дитиною більше часу (прийняття (батько)). Авторитарне ставлення до дитини у батька може бути пов'язано з тим, що він бачить дитину молодшою порівняно з реальним віком. Дитина уявляється не пристосованою до життя, відкритою для негативних впливів (інфантилізація (батько)).

Отже, позитивному ставленню дитини до сім'ї, прийняттю дитиною сімейних стосунків сприяють:

- єдність інтересів всіх членів сім'ї;
- спільне проведення вільного часу і спільний відпочинок;
- авторитетність обох батьків в очах дитини; відчуття дитиною любові та довіри з боку батьків;
- прийняття дитини такою, якою вона є;
- знання індивідуальних особливостей дитини; схвалення її інтересів, планів, уподобань;

- контроль і нав'язування батьком своєї волі обов'язково повинно пом'якшуватися прийняттям дитини.

Сприйняття дитиною сімейної ситуації як конфліктної спричинює відсутність позитивного ставлення до сімейних стосунків з боку дитини. Погіршити дану ситуацію може й те, що мати сприймає свою дитину не пристосованою, невдатною. Їй здається, що дитина не досягне успіху в житті, оскільки в неї недостатній рівень розвитку здібностей, низький інтелектуальний розвиток. Мати не довіряє дитині та не поважає в ній особистість (відгородженість (мати)). Батько ж, навпаки, поважає індивідуальність дитини, симпатизує і підтримує її (прийняття (батько)). Він зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти їй, високо оцінює інтелектуальні і творчі здібності дитини (кооперація (батько)). Але в одних ситуаціях він заохочує ініціативність і самостійність дитини, довіряє їй, в інших – вимагає безумовної слухняності та дисципліни, нав'язує свою волю і суворо карає за неслухняність, проявляючи авторитаризм (авторитарна гіперсоціалізація (батько)). Крім того, в ставленні до дитини з боку батька спостерігається тривога за дитину, прагнення задовольнити всі її потреби, захистити від неприємностей і життєвих труднощів (симбіоз (батько)). Це може бути пов'язано з тим, що батько сприймає свою дитину молодшою порівняно з її віком. Він уявляє дитину не пристосованою до життя, відкритою для негативних впливів (інфантилізація (батько)). Постійні протиріччя у стилі виховання та сприйняття дитини спричиняють те, що дитина не відчуває любові і довіри з боку батьків. Мати, на відміну від батька, не проявляє авторитарності у стосунках з дитиною, однак, як було зазначено вище, і не приймає дитину. Внаслідок цього, мати не користується у дитини повагою і авторитетом. У такій ситуації дитина радше надає перевагу братові або сестрі, ніж батькам.

Отже, відсутності позитивного ставлення дитини до сімейних стосунків можуть сприяти такі фактори:

- сприйняття дитиною сімейної ситуації як конфліктної;

- протилежність стилів сімейного виховання батьків;
- батьки не користуються у дитини повагою і авторитетом;
- непостійність стилю виховання одного з батьків (зокрема, батька);
- дитина не відчуває любові та довіри з боку батьків;
- мати сприймає дитину не пристосованою до життя, недооцінює її інтелектуальні можливості та здібності.

Таким чином, досліджуючи типи батьківського виховання, їх вплив на формування та розвиток особистості дитини, на прийняття дитиною сімейних стосунків, ми дійшли висновку, що байдуже ставлення дитини до сім'ї спостерігається при відсутності сімейних традицій, спільних інтересів у членів сім'ї, втраті авторитету в очах дитини батька та дідуся, а також сприйняття дитини матір'ю молодшою порівняно з її реальним віком, непристосованою до життя та відкритою для негативних впливів.

Цікавим виявився той факт, що, описуючи свою сім'ю, на відміну від опису шкільної ситуації, діти молодшого шкільного віку переважно породжують два типи наративних текстів: емоційно-позитивний та емоційно-негативний. На породження даних типів текстів-наративів впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Узагальнені результати дослідження подані в таблиці 2.

Таблиця 2

***Вплив шкільної ситуації на породження наративу у дітей
молодшого шкільного віку***

Фактори, що впливають на породження наративу	Типи текстів-наративів	
	<i>Емоційно-позитивний</i>	<i>Емоційно-негативний</i>
<i>Внутрішні чинники</i>	авторитетність батьків в очах дитини; відчуття довіри і любові з боку батьків;	сприйняття дитиною сімейних стосунків як конфліктних; дитина переживає

	<p>низький рівень особистісної тривожності;</p> <p>відчуття дитиною батьківського захисту і підтримки;</p>	<p>«відгородженість» від сім'ї;</p> <p>успішно не проходить ідентифікація дитини як члена сім'ї;</p> <p>сприйняття дитиною сімейних стосунків як конфліктних;</p> <p>дитина не відчуває довіру і любов з боку батьків;</p> <p>батьки не користуються у дитини повагою і авторитетом;</p>
<p>Зовнішні чинники</p>	<p>єдність інтересів всіх членів сім'ї;</p> <p>спільне проведення вільного часу і спільний відпочинок;</p> <p>знання індивідуальних особливостей дитини;</p> <p>наявність у дитини обов'язків;</p> <p>безумовне прийняття дитини батьками;</p>	<p>батьки мало проводять з дитиною вільний час;</p> <p>протилежність стилів сімейного виховання батьків;</p> <p>мати сприймає дитину не пристосованою до життя, недооцінює її інтелектуальні можливості та здібності;</p> <p>непостійність стилю виховання одного з батьків (зокрема, батька);</p>

Результати, отримані в процесі досліджень, дозволяють зробити висновок, що вже в молодшому шкільному віці з'являються певні механізми

захисту від травмуючих подій власного досвіду, що не дозволяють усвідомити своє життя як позитивне, цілісне. Тому з дітьми даного віку бажано було б проводити психопрофілактичну та психокорекційну роботу, що спрямована на відкриття можливостей прийняти власну особистість та сформувати позитивну історію життя.

Література

Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе/Р.В.Овчарова. – М.: ТЦ Сфера, 1996. – 238с.

Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия /К.Роджерс.– К.: Рефл-бук, Ваклер, 1997. – 318с.

Эриксон Э. Детство и общество/Э.Эриксон. – СПб.: Фонд «Университетская книга», 1996.